

Ганна Гладкова

Віцебск

**Праблема нацыянальнай самаідэнтыфікацыі
асобы ў аповесці Зыгмунта Мілкоўскага
*Drugie Boże przykazanie***

Зыгмунт Фартунат Мілкоўскі (1824–1915, псеўд. Teodor Tomasz Jeź) – адзін з самых пладавітых польскіх пісьменнікаў XIX стагоддзя, публіцыст, грамадска-палітычны дзеяч, удзельнік нацыянальна-вызваленчага руху. У сферы аўтарскай увагі знаходзілася гісторыя і сучаснасць, праблемы эмансipaцыі жанчын, паўстанні на землях Польшчы, Літвы, паўднёваславянскіх краін. Як вынікае з польскіх бібліяграфічных крыніц, пісьменніку належыць некалькі дзясяткаў апавесцей, і па агульнай колькасці твораў З. Мілкоўскі саступае толькі Юзафу Ігнацы Крашэўскаму¹.

Адносна аповесці *Другая Божая заповедзь* Караль Эстрэйхер пазначыў у *Польскай бібліяграфіі XIX стагоддзя*, што твор не быў надрукаваны на момант стварэння даведніка². Аповесць выдалі пасля смерці пісьменніка ў Варшаве ў 1930 годзе.

Адзначым, што аўтарская ўвага ў творы звернута на асаблівасці жыцця віленскай шляхты першай трэці XIX стагоддзя. Падзеі адбываюцца на Літве, у ваколіцах Вільні, час акрэслены дастаткова дакладна: пасля смерці імператара Аляксандра I і да моманту паўстання 1830 года. З. Мілкоўскі стварыў яркія характары шляхціцаў; у аповесці дзейнічаюць прадстаўнікі расійскай улады на землях Літвы, таксама раскрыты дачыненні жыдоўскага насельніцтва з мясцовай шляхтай і афіцыйнай уладай.

Пісьменнік лічыў разлад паміж шляхтай і простым людзям галоўнай прычынай заняпаду федэрацыі, а згоду – першаснай умовай адраджэння Рэчы Паспалітай. Таму яскравымі фарбамі З. Мілкоўскі маляваў галечу прыгоннага сялянства, эксплуатацыю, распуснасць шляхты і ў той жа час паказваў ідэальны шляхецкі двор, патрыярхальныя сувязі, якія злучаюць заможную і збяднелую шляхту, акцэнтаваў увагу на неабходнасці асветы для маладога пакалення шляхціцаў.

¹ T. T. Jeź, *Wybór dzieł*, Warszawa 1930, s. 4.

² Miłkowski Zygmunt [w:] *Bibliografia polska XIX stolecia przez K. Estreichera*, Kraków 1876, t. III (L–Q), s. 138.

Галерэя мастацкіх вобразаў віленскай шляхты ў аповесці дастаткова багатая і разнастайная. Паважанымі шляхціцамі выступаюць пан Бальтазар Троцкі – дзейны маршалак, пан Непамуцэн Нушкевіч – экс-маршалак, пані Вічова, жонка судзі пана Яна Віча, уладальніца маёнтка ў Падарнішках і маці дзвюх дачок, Францішкі і Ружы.

Як вядома, нацыянальная самаідэнтыфікацыя, якая ўяўляе сабой асэнсаванне чалавекам прыналежнасці да той ці іншай нацыянальнай супольнасці, выступае базісам нацыянальнай свядомасці. Самаідэнтыфікацыя праяўляецца на двух узроўнях: на першым выступаюць уяўленні пра самога сябе як часткі пэўнай супольнасці, другі прадстаўляе пэўнае ідэйна-тэарэтычнае абагульненне, канцэпцыю, якую кіруецца асоба. Першы ўзровень фарміруецца дзякуючы нацыянальным традыцыям, звычаям, якія захоўваюцца і перадаюцца ад продкаў нашчадкам, а таксама дзякуючы выхаванню – элементам, якія ляжаць у аснове каштоўнасных арыенціраў чалавека.

Што датычыць пытання нацыянальнай самаідэнтыфікацыі прадстаўнікоў віленскай шляхты, то пісьменнік падкрэслівае, што ёй уласцівая памяць пра продкаў з часоў Ягелона: сямейныя рэліквіі, памятныя рэчы (зброя, посуд, прадметы хатняга ўжытку, абразы, кнігі, дакументы і г. д.) перадаюцца ад бацькоў дзецям (род Вічаў) і беражліва захоўваюцца ў спадчынным маёнтку. Узорнымі шляхецкімі сем’ямі ў аповесці паказаны род Вічаў і род Нушкевічаў. Першасная рыса, якая іх вылучае – вернасць радзіме і служэнне на яе карысць: прадстаўнікі роду ваявалі з татарамі, шведамі, маскалямі, пан Юзаф Віч, дзед Францішкі і Ружы, быў удзельнікам бітвы пад Мацяёвіцамі падчас паўстання Тадэвуша Касцюшкі.

Апрача разумення ўласнага абавязку перад краінай і агульнадзяржаўнага патрыятызму, прадстаўнікам роду Вічаў уласцівая любоў да “малой” радзімы – Літвы. Гэтае пачуццё з’яўляецца асновай светапогляду герояў, у многім прадвызначае іх жыццё і паводзіны. Напрыклад, дачкі пана Віча, якія атрымалі хатнюю адукацыю, за межы “старашляхецкага літоўскага гнязда” амаль не выязджалі, ні Вільня, ні Гродна не былі знаёмыя паненкам, “вялікім светам” для іх было мястэчка Віленскай губерні Мерач (*Merecz*).

Адзначым, што вернасць традыцыям продкаў уласцівая і іншым прадстаўнікам шляхты: кожны год у адзін і той жа час з нагоды Дня Анёла запрашаюцца суседзі ў той ці іншы маёнтак, ладзіцца прыём гасцей, што становіцца на пэўны перыяд самай значнай падзеяй мясцовага маштабу. Парушэнне спрадвечных традыцый – абраза шляхецкага гонару, што яскрава бачна падчас балю ў доме пана Бальтазара, калі насуперак старадаўнім правілам першы танец адкрыў прадстаўнік расійскай улады, асэсар (засядацель) Н.П. Гільфердзінг замест найбольш паважанага мясцовай шляхтай пана Непамуцэна Нушкевіча і гаспадыні дому пані Троцкай.

Як адзначае вядомы расійскі гісторык і палітолаг К. Гаджыеў, надзвычай важным фактарам захавання нацыянальнай ідэнтычнасці з’яўляецца памяць пра мінулае, бо яна ляжыць у аснове свядомасці чалавека, калектыва, грамадства: “В силу того, что личностная самость человека формируется в процессе социокультурной и политико-культурной социализации, забвение прошлого затрудняет понимание собственной идентификации с соответствующим обществом”¹. Невыпадка ў фінале апавесці Н.П. Гільфердзінг з хеўраю ліхадзеяў рабуе маёнтакі віленскай шляхты – у доме Вічаў знішчаны ўсе старажытныя спадчыныя рэліквіі, бо вынішчэнне гістарычнай памяці – гэта адзін са спосабаў укаранення ўлады чужынцаў.

Сярод маладога пакалення ў апавесці вылучаны вобраз Пятра Нушкевіча – шляхціца з універсітэцкай адукацыяй, выдатнага стралка, вершніка, прызвычаенага да аскетычнага ладу жыцця. Пасля заканчэння Віленскага ўніверсітэта герой аб’ехаў дамы сваякоў і знаёмых у Кароне Польскай, Беларусі, на Валыні, Падоллі, Украіне. Шляхціц вызначаецца асветніцкімі поглядамі: Пётр марыць стварыць узорную гаспадарку, адкрыць школу і чытальню ў Падарнішках, а фамільныя рэліквіі Вічаў зрабіць даступнымі для ўсеагульнага карыстання.

Клопат пра бацькаўшчыну (Літву) як першасны элемент самасвядомасці вызначае паводзіны героя падчас паўстання: малады Нушкевіч не пакідае родных мясцінаў, не едзе ў Варшаву, як гэта зрабілі некаторыя суседзі, але застаецца чакаць паўстанне “пад роднай страхой”. Такая пазіцыя героя выклікае незразуменне шляхты, якая паводзіны Пятра імкнецца апраўдаць нядаўнім вяселлем і каханнем да маладой жонкі, аднак, як вынікае з кантэксту, прычынай такога выбару героя з’яўляецца імкненне быць карысным “малой” радзіме, Літве, на яе тэрыторыі змагацца, перамагчы ці загінуць.

Для Пятра Нушкевіча не існуе прыватнага шчасця без вольнай айчыны. У размове з жонкай ён абгрунтоўвае сваё меркаванне, выкарыстоўваючы вобраз ланцуга, які яднае ўсіх грамадзян. Каханне героем разумеецца як звязно ланцуга, з якім злучаюцца па чарзе іншыя. Адасобленасць, наадварот, трактуецца як эгаізм, а гэтай заганы трэба пазбягаць дзеля агульнай светлай будучыні. Сямейнае шчасце не перашкаджае герою выконваць абавязкі грамадзяніна: “Lecz taki jest los Polaka: albo wyrzec się obowiązków obywatela i oddać cichemu szczęściu, albo wyrzec się ciego szczęścia i oddać obowiązkowi. Pośredniej drogi niema”². У сітуацыі выбару паміж прыватным шчасцем і дзяржаўным абавязкам Пётр абірае абавязак. Такую пазіцыю аўтар лаканічна тлумачыць: “Kochał żonę, lecz bardziej, niż żonę, Polskę, a Polska wołała: “Do broni!”³.

¹ К. Г а д ж и е в, *Национальная идентичность: концептуальный аспект*, “Вопросы философии” 2011, №10, с. 3–17.

² Т.Т. Ј е з, *Drugie Boże przykazanie: z powstania r. 1831 na Litwie*, Warszawa 1930, s. 88.

³ *Ibidem*, s. 89.

Як вынікае з тэксту, Пётр Нушкевіч, як аўтарскі ідэал у творы, вылучаецца сярод іншых прадстаўнікоў шляхты абвостраным пачуццём любові як да “малой” айчыны (Літва), так і да былой федэрацыі (Рэч Паспалітая). Натуральна, што, з улікам спецыфікі гістарычных абставін, у аповесці не існуе і не можа існаваць проціпастаўлення “Польша-Літва” як “чужое-сваё”, гэтыя паняцці ў свядомасці шляхціца-ліцвіна падпарадкоўваюцца адно аднаму як “агульнае-прыватнае”, “Айчына – малая радзіма”. Нягледзячы на агульнадзяржаўны патрыятызм, тым не менш, для Пятра Нушкевіча першасна значнай стане абарона менавіта родных мясцін, клопат пра свабоду ліцвінскага краю, які застаецца арганічна злучаным з Польшчай насуперак любым знешнім падзелам з боку іншых дзяржаў.

Патрыятычная пазіцыя Пятра Нушкевіча агучана самім героем падчас выступлення перад аднадумцамі ў Віленскім універсітэце ў студзені 1830 года. Сход студэнцкай моладзі меў на мэце абмеркаванне ліста з Варшавы з заклікам да ліцвінаў падтрымаць паўстанне, быць стойкімі і актыўнымі. Прамова Пятра вызначалася канкрэтнасцю і эмацыянальнасцю, якая дазволіла выступоўцу выкарыстаць трапныя вобразы для перадачы галоўнай думкі: “kwiat młodzieży bawi się pluciem na sufit. A jednakże ci ludzie Polskę kochają. Tylkoby chcieli, ażeby Polska za nich wszystko zrobiła, jak matka, która dzieci za stołem sadza <...> i nosy uciera, a im, ażeby wolno było kaprysić <...>. W ich miłości niema powagi, ale miłość jest. <...> Utop myśl w sercu, a serce oddaj ojczyźnie. Wówczas każda jej rana i ciebie zaboli, i nie będziesz leczenia odkładał z dnia na dzień <...>, i każdą swoją czynność skierujesz ku ratowaniu ojczyzny”¹.

Трапнае параўнанне грамадзян дзяржавы з неразумнымі дзецьмі, якія не могуць усвядоміць адказнасць за лёс маці-айчыны, адносіцца і да характарыстыкі віленскай шляхты, якая не ставілася сур’ёзна да палітычнай сітуацыі ў краіне і больш глядзела на паводзіны суседзяў, чым кіравалася гістарычнай памяццю і ўласным патрыятызмам. Інертнасць, празмерны кансерватызм, першачарговы клопат пра ўласнасць і прэстыж, недальнабачнасць, маруднасць у дзеянні, залішня ганарлівасць, на думку аўтара, уласцівыя большасці прадстаўнікоў тагачаснага шляхецкага кола грамадства.

Малады Нушкевіч не раз звяртаўся да суседзяў з заклікам рыхтаваць зброю, аднак, на момант пачатку паўстання на Літве шляхта аказалася фактычна непадрыхтаванай да дзеяння. Прычынай бачыцца асаблівасць шляхты, як піша аўтар, узяцца за справу, але ў хуткім часе яе кінуць. Пісьменнік працягвае: “na karę Boską zasłużyliśmy za to, iż zmarnowaliśmy, raz lat 26, drugi raz 18, trzeci raz 18, czwarty raz 16, piąty raz 17. Jeżeli będziemy jeszcze i jeszcze marnowali lata bądźmy pewni, że spadnie na nas kara raz szósty i siódmy i ósmy”². Менавіта з-за памылак, дапушчаных у мінулым, край аказаўся не гатовым да паўстання

¹ *Ibidem*, s. 65–66.

² *Ibidem*, s. 109.

1830 года. Пісьменнік адзначыў, што на момант узброенага выступлення Літва не мела ні спецыяльна падрыхтаваных для гэтай справы людзей, ні гатовых адміністрацыйна-вайсковых кадраў, ні зброі.

3. Мілкоўскі назваў паўстанне на Літве штучным, бо натуральнае выступленне, на яго думку, павінна адбывацца без чакання. Дакорам ліцвінам гучалі словы пісьменніка пра дарэмна згубленыя гады, за якія можна было б стварыць уласную адміністрацыю, ваенныя кадры, падрыхтаваць арсеналы і зброю. Такім чынам, адсутнасць належнай падрыхтоўкі стала сур'ёзным пралікам і зрабіла магчымасць перамогі ў такіх умовах нерэальнай. Немалаважнай прычынай маруднасці дзеянняў таксама з'явілася азіранне шляхты на аўтарытэты кн. Адама Чартарыскага, Ёахіма Лялевеля, Юльяна Нямцэвіча, Юзафа Хлапіцкага, бо "Czartoryski nie patawiał do powstania ani Chłopicki, ani Niemcewicz, ani pawet Lelewel"¹, чаканне шляхтай чарговай вайны паміж Францыяй і Расіяй таксама было дарэнным.

Шляхецкі патрыятызм прывёў да шэрагу імправізаваных з'ездаў з мэтай "паразумецца", гэта значыць, вызначыць агульны накірунак дзеянняў. "Паразуменне" ішло марудна. Трапнае апісанне адной з такіх шляхецкіх змоў прыведзена ў аповесці: да маёнтка пана Непамуцэна ў Пшэтаках з'ехалася мясцовая шляхта (дробнапамесная, засцяпковая) на "імяніны айчыны". Пад ліпай быў накрыты стол, прыгатаваны боршч, бігас і калдуны, хлеб, соль, гарэлка, вяндрліна. Гаспадар дому зачытаў пракламацыю генерала Дэмбінскага, вяліся размовы пра новыя віды зброі (своеасаблівае спалучэнне пікі і пісталета), пра тактыку будучых сутычак з непрыяцелем. У выніку такога "паразумення" быў абраны кіраўнік паўстанцаў. Нарэшце, шляхта сабралася на прызначаным месцы, і першая справа, якую зрабіў кіраўнік, – склаў спіс удзельнікаў і раздаў ім рангі. Пры гэтым, увесь клопат жанчын зводзіўся да таго, каб выпрасіць у капітана як мага больш пачэсны тытул для сваіх родных. З доляй сумнай іроніі аўтар піша пра "вялікую занятасць" капітана і штаба, якія замест стратэгічных дзеянняў займаліся фармальнымі справамі.

3. Мілкоўскі неаднаразова ў аповесці падкрэсліваў, што адной з галоўных прычын паражэння паўстання на Літве стала адсутнасць адзінства шляхты. Пісьменнік прызнаў праўду і за тымі, хто імкнуўся хутчэй распацаць паўстанне, і за тымі, хто чакаў паразумення "powiatów z powiatami, Litwy z Koroną i Rusią"². Беларускі гісторык Вячаслаў Швед слушна адзначыў сярод прычын паражэння Лістападаўскага паўстання на Літве і Беларусі адсутнасць сувязі паміж павятовымі органамі кіравання, непадрыхтаванасць з боку Віленскага цэнтральнага камітэта, несвоечасовую дапамогу Варшавы, адсутнасць адзінства і паразумення ў кіраўніцтве паўстання. Аднак, на думку гісторыка, "мясцовыя (ліцвінскія) патрыятычныя сілы здолелі арганізаваць партызанскі рух,

¹ Ibidem, s. 92.

² Ibidem, s. 93.

адцягнуць на сябе значныя сілы царскіх войск з мэтай падтрымкі агульнага паўстання супраць Расіі і аднаўлення уніі незалежнай Літвы (ВКЛ) з Каралеўствам Польскім”¹.

Калі Пётр Нушкевіч называе паўстанне найважнейшай справай жыцця, у яго разуменні існуе непарыўная сувязь узброенага выступлення і ахвяры, якую прыносіць нацыя на Божы алтар. Матыў ахвярнасці пакаранай Польшчы неаднаразова ўзнікае ў творы. Грэх, на думку аўтара, відавочны: перавага прыватных інтарэсаў над дзяржаўнымі для большасці прадстаўнікоў шляхецкага стану. З. Мілкоўскі адкрыта выказаў сваё меркаванне, сцвярджаючы, што “штучнае” паўстанне на Літве, якое ажыццяўлялася звонку, не стала значным, хаця магло такім стаць, “gdyby klasa, na której barkach spoczywa obowiązek myślenia o Polsce, była swój obowiązek <...> spełniła”².

Паказальна, што адзінай вылазкай групы паўстанцаў было здабыванне амаль пустага мястэчка Мерач, дзе “трафеем” сталі некалькі п’яных казакаў. Далей атрад рушыў на злучэнне з войскам генерала Дэмбінскага, а звесткі пра яго ваенныя справы губляюцца. У хуткім часе атрад распадаецца і тыя, хто ацалеў, вернуцца дадому.

Апрача шматлікіх вобразаў ліцвінскай шляхты ў аповесці ёсць прадстаўнік расійскай улады ў Віленскім краі – асэсар Н.П. Гільфердзінг. Этнічная індывідуальнасць – адна з галоўных характарыстык згаданага вобраза. Гэта чалавек без “каранёў”, дзеля карысці ён прысвойвае нямецкае прозвішча, якое перакладаецца як *карысная рэч*, пра сябе ён апавядае наступнае: “Urodziłem się ni tem, ni owem... Było mi potrzeba, zrobiłem się ruski... Byłoby potrzeba, zrobiłbym się Niemcem... Będzie potrzeba, zrobię się Polakiem”³. Насамрэч, такая адсутнасць нацыянальнай самаідэнтыфікацыі робіць героя непаражальным. Адзінае яго слабае месца – каханне да жонкі Пятра Нушкевіча. Напрыканцы твора Гільфердзінг сапраўды “робіцца” палякам, набывае ім жа разрабаваны маёнтак удзельніка паўстання Пятра Нушкевіча і яго бацькі, пана Непамуцэна, бавіць час, жорстка здзекуючыся з прыгонных сялян, прымае запрашэнні суседзяў на абеды. У віленскай шляхты няма іншага выйсця, як толькі дараваць Гільфердзінгу рабаўніцтва і забойства, гвалт і абразы з прычыны, што менавіта ён валодае спісам удзельнікаў паўстання, выкрадзеным са штаба.

У процістаянні шляхты і Гільфердзінга, у дадзеным выпадку, мацнейшым аказваецца апошні. І ўлада яго настолькі моцная, што шляхта вымушана пайсці на падман – клятвапарушэнне падчас следства па справе забойства і гвалту, учыненаму над жонкай Пятра Нушкевіча і яго бацькам. Парушаецца слова праўды, засведчанае перад Богам. Пісьменнік параўнаў гэтую здраду з біблейскім адрачэннем Пятра ад Хрыста.

¹ В. Швєд, *Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772–1863 гг.)*, Гродна 2001, с. 326.

² T.T. Jeż, *Drugie Boże przykazanie...*, s. 109.

³ *Ibidem*, s. 25.

Алюзія набывае прарочы сэнс: пакутніца-Польшча, дзеці якой выракліся ісціны, не можа быць імі выратавана.

Гісторыя, па-мастацку выкладзеная ў аповесці, адбывалася насамрэч. Як адзначае аўтар, гэты факт не сведчыць пра адсутнасць сумленнасці ў “нашай шляхты”, ён даказвае толькі, што маральнасць, у першасным сваім значэнні, якое вынікае з другой Божай заповедзі, была немажлівая ў той памылковай сітуацыі, у якой знаходзіўся край. Адкрыццю праўды перашкаджаў... выкрадзены спіс удзельнікаў паўстання.

Паказальна, што ў аповесці значная ўвага адводзіцца ролі жыдоўскага насельніцтва ў згаданых падзеях і дачыненнях з мясцовай шляхтай. У этнічнай структуры насельніцтва Літвы жыды займалі прыкметнае месца з другой паловы XVI стагоддзя. Вядомы беларускі і польскі этнограф і гісторык Адам Кіркор адзначаў: “Нам, аднак, здаецца, што літоўскія жыды лепшыя, больш высакародныя за ўсіх іншых. Заганы, дурныя якасці выпрацаваліся лёсам і стагоддзямі, але ў літоўскіх жыдоў вы сустрэнеце такія якасці, якіх бы вы дарэмна шукалі ў іншых жыдоў. Адносіны іх да мясцовага насельніцтва шчыльныя, больш шчырыя, чым у іншых краінах. Добрыя, высакародныя рысы характару літоўскіх жыдоў апісвалі самыя славутыя польскія пісьменнікі: Міцкевіч, Крашэўскі, Кажанеўскі і інш. Адметнаю рысаю тутэйшых жыдоў з’яўляецца любоў да радзімы. Месца, дзе ён нарадзіўся, дзе жылі і памерлі яго бацькі, робіцца яму дарагім, заветным... <...> Мы ведаем многіх жыдоў у розных месцах былой Польшчы і крыўдзіць іх не маем намеру, але такіх жыдоў, як у Літве, мы не ведаем: яны лепшыя, больш сардэчныя і высакародныя за іншых”¹.

У аповесці сустракаюцца два дыяметральна супрацьлеглыя вобразы жыдоў – гэта карчмары Цэзар (мянушка; сапраўднае імя невядомае) і Ізраіль (Srul). Першы – злодзей і махляр, другі – надзейны памочнік Пятра Нушкевіча, чалавек, верны свайму слову. Паказальна, што, нягледзячы на дастаткова доўгае сумеснае жыццё побач з палякамі, ліцвінамі, беларусамі, жыды захавалі сваю нацыянальную адметнасць, што выявілася ў творы не толькі праз этнаграфічныя маркеры жыдоўскай культуры (традыцыйнае адзенне, занятак, маўленне, рысы нацыянальнага характару і інш.), але і праз уласныя выказванні герояў, якія адчуваюць сваю этнічную асобнасць і ў той жа момант падтрымліваюць добрасуседскія сувязі з прадстаўнікамі іншых народнасцей.

Адносна гэтага пытання беларускі гісторык Эмануіл Іофе сцвярджаў: “Нягледзячы на шматвяковае сумеснае жыццё з беларусамі, яўрэі Беларусі захавалі традыцыйны ўклад жыцця, абшчыннае ўладкаванне, уяўляючы сабой у той жа час асобую субкультуру, асаблівы тып асобы”². У размове з маладым Нушкевічам Ізраіль прыводзіць сваё разуменне нацыянальнага характару жыдоўскага і польскага народаў,

¹ Живописная Россия. Литовское и Белорусское Полесье: Репринтное воспроизведение издания 1882 года, Минск 1993, с.17, 18.

² Э. Іофе, *Яўрэі Беларусі ў другой палове XIX стагоддзя*, “Białoruskie Zeszyty Historyczne – Беларускі гістарычны зборнік” 2005, s. 137–147.

выкарыстоўваючы проціпастаўленне: “my naród lamentujący, a wy walczący”, “nas było mało <...> was, jak piasku w morzu <...> Nasza cała ziemia nie była większa od trockiego powiatu: polska ziemia, ileż to trockich powiatów w sobie mieści!”¹.

Прыгадваючы гісторыю свайго народа, жyd апавядае пану пра лёс Іуды Макавея, які ў старажытнасці ўзначаліў паўстанне жyдоў супраць Анціоха Эпіфана – вынішчальніка іўдзейскай веры. “Mnie się zdaje, że nim Polska do oczyszczenia przystąpi, potrzeba jej Machabeuszów, i takich, co się biją, i takich, co się w męczarniach giną”², – так акрэслена меркаванне лейпінскага карчмара пра будучыню краю.

Адзначым, што маўленне герояў таксама служыць ускоснай характарыстыкай іх самасвядомасці. Напоўненыя рускамоўнай лаянкай выказванні Н.П. Гільфердзінга выступаюць кантрастам да прыстойнай, насычанай ветлівымі зваротамі, мовы шляхты. Калі ў дыялогах шляхты пастаянна згадваецца кола патрыятычных ці бытавых тэм, традыцыі айчыны, міфы, гучаць прыказкі, нават лацінамоўныя выразы, то рэплікі расійскага чыноўніка тыповыя, насычаныя русізмамі і вульгарызмамі. Пісьменнік заўважае, што “język nasz” ніколі не запазычыць і не будзе мець такіх агідных “узораў” маўлення, якія ўласцівыя мовесуседцы.

Як бачым, у аповесці З. Мілкоўскага прадстаўлены асноўныя этнічныя групы насельніцтва Літвы адзначанага перыяду: пераважная большасць – гэта мясцовая шляхта рознай ступені заможнасці, якая захоўвае ліцвінскую самасвядомасць з аднаго боку, а з другога – адчувае сябе часткай былой федэрацыі, гэта значыць, усведамляе свой грамадзянскі абавязак перад саюзам абодвух народаў. Другую этнічную групу складае жyдоўскае насельніцтва, шчыльна злучанае з мясцовым грамадствам на працягу некалькіх стагоддзяў, якое, тым не менш, захоўвае этнічную адметнасць, аўтаномнасць, не падпадае пад асіміляцыю. Апрача мясцовага, карэннага насельніцтва па аб’ектыўных прычынах палітычнага характару на землях Літвы знаходзяцца прадстаўнікі расійскай улады. У аповесці яны паказаны абыякавымі да лёсу ліцвінскага краю і яго грамадзян. Новыя пасады імі разглядаюцца як магчымасць разбагацець, атрымаць землі і нерухомасць (Н.П. Гільфердзінг), ці ўвогуле прадаць тут спадчыну сваякоў і хутчэй вярнуцца ў Пецярбург (пляменнік пана Непамуцэна Нушкевіча, саноўнік Расійскай імперыі). Паказальна, што герой менавіта з гэтай групы выракаецца сваіх каранёў і дэманструе крайнюю індывідуальнасць у пытанні нацыянальнага самавызначэння.

Аповесць З. Мілкоўскага адлюстравала складаны гістарычны час, калі краіна рабіла чарговую спробу аднавіць дзяржаўнасць, і шляхта, як той клас грамадства, на якім ляжала адказнасць за будучыню айчыны,

¹ T.T. J e ż, *Drugie Boże przykazanie...*, s. 95.

² *Ibidem*.

разумела сваю ролю ў гэтай палітычнай сітуацыі. Аднак шэраг фатальных знешніх і ўнутраных прычын не дазволіў ажыццявіць задуманае і выкарыстаць шанец на аднаўленне незалежнасці. Верагодна, пісьменнік бачыў у прайграным паўстанні яшчэ і філасофскі сэнс, які раскрываецца з улікам назвы твора і эпіграфа да яго: “Nie będziesz brał imienia Pana Boga twego nadaremnie”¹. Як бачна, функцыю эпіграфа выконвае вытрымка з дэкалогу – не ўжывай імя Пана Бога дарэмна – другое прыказанне паводле каталіцкай традыцыі. Клятвапарушэнне, з якога пачынаецца апавесць, і якой заканчваецца, становіцца асноўнай сюжэтна-тэматычнай лініяй твора. Аўтар адзначае, што бываюць клятвапарушальнікі двух відаў: адны робяць гэта свядома, даўно забыўшыся на імя Бога, другія становяцца лжэсведкамі мімаволі. Пісьменнік называе такіх “smutni głurcy”, якія не ведаюць, што робяць, і выказванне гэтае адрасуецца большасці герояў твора.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што апавесць З. Мілкоўскага *Другая Божая заповедзь* уяўляе сабою своеасаблівы роздум над прыродай чалавека, над сутнасцю паняццяў вернасць, патрыятызм, сумленне, прыватнае шчасце, грамадзянскі абавязак і інш. Пісьменніка непакоілі невыкараняльныя заганы чалавечай натуры: эгаізм і інертнасць, хабарніцтва, п’янства, крывадушнасць. На думку аўтара, толькі адзінкі са шляхты гатовыя былі паставіць інтарэсы дзяржавы вышэй за свае, і гэтая акалічнасць шмат у чым прадвызначыла лёс паўстання на землях Літвы ў 1830–1831 гадах.

Hanna Hladkova

The Problem of National Identity in the Story *The Second God's Commandment* by Milkovsky

A b s t r a c t

The article deals with the problem of national self-identification of a person that is presented in the story *The Second God's Commandment* by Zygmunt Milkovsky (writing under a pseudonym Teodor Tomasz Jeż), one of the Polish writers of the 19th century. The analysis of the literary context made it possible to highlight peculiarities of national self-consciousness of representatives of different social groups inhabiting Lithuania. Particular attention is paid to the ideological orientation of the work, its figurative system and artistic features.

¹ *Ibidem*, s. 5.